

ВОЛОВИК В.М.

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ДО ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

підготовки бакалавра за спеціальністю

242 Туризм, галузі знань 24 Сфера обслуговування

Вінниця - 2023

Затверджено на засіданні кафедри географії
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(протокол №11 від 13.02.2023)

Рецензенти:

Гудзевич А. В., доктор географічних наук, професор кафедри географії (Вінницький державний педагогічний університет)

Яцентюк Ю. В., доктор географічних наук, професор кафедри географії (Вінницький державний педагогічний університет)

Воловик В.М.

Історичне краєзнавство. Методичні рекомендації до виконання практичних занять для підготовки бакалавра за спеціальністю 242 Туризм, галузі знань 24 Сфера обслуговування.
Вінниця, 2023. 35 с.

Викладені рекомендації до підготовки і проведення практичних занять з основних питань історичного краєзнавства. Враховані найновіші наукові досягнення і методичні розробки у географії, туризмі, етнокультурній географії і суміжних науках.

Для студентів природничо-географічних факультетів педагогічних університетів стаціонарної форми навчання.

© Воловик В.М., 2023

ВСТУП

Метою викладання дисципліни «Історичне краєзнавство» є здобуття студентами умінь та навичок основ історичного краєзнавства, організації та проведення наукових досліджень з історичного туризму, популяризація місцевих історичних ресурсів.

Основними **завданнями** вивчення навчальної дисципліни «Історичне краєзнавство» є:

- набуття професійних навичок дослідження краєзнавчих туристичних ресурсів;
- ознайомлення з різноманітністю класифікацій історичних краєзнавчих ресурсів;
- знання основних вимог до організації та проведення власних та групових польових досліджень;
- вміння складати плани заняття гуртків, секцій з історичного краєзнавства та проводити їх;
- самостійно організовувати туристичні походи з учнями по власно розробленому краєзнавчому маршруті.
- організовувати пошукову роботу в державних та приватних архівах, музеях, релігійних організаціях.

До **програмних результатів** навчання (за освітньою програмою) віднесено:

ПР01. Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці основні положення туристичного законодавства, національних і міжнародних стандартів з обслуговування туристів.

ПР02. Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці базові поняття з теорії туризму, організації туристичного процесу та туристичної діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг, а також світоглядних та суміжних наук.

ПР06. Застосовувати у практичній діяльності принципи і методи організації та технології обслуговування туристів.

ПР07. Розробляти, просувати та реалізовувати туристичний продукт.

ПР12. Застосовувати навички продуктивного спілкування зі споживачами туристичних послуг.

ПР13. Встановлювати зв'язки з експертами туристичної та інших галузей.

ПР18. Адекватно оцінювати свої знання і застосовувати їх в різних професійних ситуаціях.

ПР19. Аргументовано відстоювати свої погляди у розв'язанні професійних завдань.

ПР20. Виявляти проблемні ситуації і пропонувати шляхи їх розв'язання.

ПР21. Приймати обґрунтовані рішення та нести відповідальність за результати своєї професійної діяльності.

У методичних рекомендаціях вміщено 14 практичних робіт, запитання-завдання для перевірки опанованими знаннями з історичного краєзнавства, теми для самостійного опрацювання, список рекомендованої літератури, словник-довідник основних термінів і понять.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1-2

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ЯК ДЖЕРЕЛ ГЕОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ІСТОРИЧНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ

Мета: опанувати методику наукового аналізу документальних джерел географічної інформації, набути навички цілеспрямованої інтерпретації й отримання нової інформації за результатами обробки документів певного виду.

Обладнання: щоденники польових практик, статистичні дані, збірки наукових праць, наукові географічні журнали, інші письмові документи.

Класифікація документів як джерел географічної інформації. Будь-яке емпіричне географічне дослідження повинно починатися з аналізу документів. Різноманітність форм фіксації інформації є підґрунтям для розподілу документів за такими категоріями:

1. **Письмові документи** – найпоширеніший вид документів. Їх розподіляють на *документи архівів* (державних, центральних, організацій і підприємств), *матеріали преси, документи особистого характеру* (щоденники дослідників, мандрівників, листи тощо), *документацію непрямого характеру* (різноманітні друковані видання негеографічного змісту, що подаються як додатковий матеріал).

2. **Статистичні дані** – найцінніший матеріал для складення карт, вивчення територіальних особливостей і тенденцій територіального поширення певного досліджуваного географічного явища.

3. **Іконографічні документи** – карти, аерофотознімки, графічні зображення, фото- та кінодокументи, картини – особливо цінні документи, що наочно зображують географічні, економічні, соціальні факти та події різних епох і регіонів, що в багатьох випадках замінює пряме спостереження.

4. **Фонодокументи (звукозаписи)** – цікаві для реставрації деяких деталей певних подій, суттєвим елементом мультимедійних проєктів, сучасних науково-технологічних географічних творів тощо.

Методи наукового аналізу документації. Методи аналізу документації надзвичайно різноманітні, утім серед них досить чітко виділяються два основні типи аналізу: традиційний і формалізований (кількісний), що взаємодоповнюють один одного.

Традиційний (класичний) аналіз – це ланцюжок логічних операцій, спрямованих на інтерпретацію даних відповідно до мети дослідження. Даний

аналіз спрямований вглиб документа, на повне “вичерпання” його змісту. Головний недолік цього аналізу – суб’єктивність підходу дослідника.

Формалізований (контент-аналіз). Якісний аналіз документів - необхідна передумова для всіх кількісних операцій, спрямованих звільнити дослідника суб’єктивізму. Основні процедури контент-аналізу пов’язані з переведенням якісної інформації на мову чисел.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Згідно з обраною темою варіанту дослідження здійснити пошук документальних джерел інформації, а саме: письмових (публікації з теми в наукових виданнях, збірках наукових праць, наукових журналах, матеріалах географічної преси тощо), статистичних та іконографічних документів.

2. Проаналізувати підібрані архівні, фондові, картографічні, документальні джерела за їх окремими категоріями з погляду можливості отримання найбільш докладної інформації з теми дослідження.

3. Запропонувати шляхи обробки та подання інформації, отриманої з цих документів, у географічному плані (які карти можливо побудувати, між якими явищами простежити взаємозв’язки, як подати динаміку тих чи інших явищ).

Варіанти для виконання роботи:

1. Історико-географічні та історико-етнографічні особливості Поділля.
2. Етнологічна історія України.
3. Етнологічна історія Поділля.
4. Історія вивчення впливу географічного чинника на формування культурного та історичного середовища України.
5. Топоніми як джерела історичного краєзнавства.
6. Історія вивчення доетнічного страту Поділля
7. Історія вивчення сільських поселень Поділля / України.
8. Історія вивчення містечок Поділля / України.
9. Історія вивчення сакральних і тафальних об’єктів України.
10. Історична географія «Геродотової Скіфії».

Результати виконання роботи

1. Перелік документальних джерел за темою дослідження з зазначенням характеру отриманої інформації та короткою анотацією кожного джерела.

2. Запропонувати шляхи обробки та інтерпретації етнокультурної та географічної інформації, отриманої за документами різних категорій.

3. За обраною темою скласти письмовий звіт у вигляді наукового дослідження (до 10 сторінок).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3-4

РОБОТА З ІСТОРИЧНИМИ КАРТАМИ ТА АТЛАСАМИ

Мета: опанувати методику наукового аналізу документальних джерел географічної інформації, набути навички цілеспрямованої інтерпретації й отримання нової інформації за результатами обробки документів певного виду.

Обладнання: щоденники польових практик, статистичні дані, збірки наукових праць, наукові географічні журнали, інші письмові документи.

Серед галузей картографічної науки і навчальних дисциплін картографічного циклу особливе місце належить «Історії картографування території України», інтерес до якої в кінці ХХ ст. у зв'язку з процесами національного відродження та державотворення суттєво змінився. В умовах поглибленого опрацювання проблем вітчизняної історії, археографії, джерелознавства в останні два десятиліття зросла й зацікавленість у вивченні історії картографування території України та історії української картографії.

Сучасна історія картографії не тільки вивчає картографічну науку й практику, історію карти як результат людської діяльності, а й досліджує картографію як аспект історії людства з виявленням соціокультурного значення картографічних інновацій.

Історія картографії України, як наукова галузь знань, займається вивченням відображення території України на картографічних творах від найдавніших часів до сьогодення з урахуванням усього різноманіття в історичному вимірі підходів, способів і методів створення та використання карт. Крім самого дослідження старовинних карт і атласів українських земель, ця галузь знання вивчає науково-методичні, техніко-технологічні, організаційні умови їх створення в конкретний історичний час. У її полі зору знаходяться й безпосередні творці картографічних творів (знімальними, укладачі, гравери, друкарі, видавці), їх життя та діяльність, а також сфера підготовки фахівців. У територіальному аспекті об'єктом дослідження історії картографії України є не тільки територія сучасної нашої держави, а й українські етнічні землі у відповідні часи.

Дисципліну *історія картографії* іноді трактують як *історичну картографію* (очевидно робиться невдала калька з назви дисципліни *історична географія*). Проте під терміном *історична картографія* слід розуміти виключно галузь тематичної картографії, що займається створенням (розробленням, укладанням) історичних карт і атласів, тобто картографічних творів з відображенням подій минулого. За своїм характером історія картографії є суміжною науковою дисципліною, вона є одночасно складовою як картографічної, так й історичної наук. Як синонім терміну *історія картографії* часто використовують термін *історичне картознавство*. Раніше, насамперед завдяки трактуванню системи картографічних дисциплін історію картографії розглядали як складову частину картознавства – наукової дисципліни, що включала вчення про карту, огляд і аналіз картографічних джерел, методику використання карт, а також історії картографії. Сьогодні, коли *історія картографії*

розглядається як самостійна картографічна дисципліна, виправданіше вживати термін *історія картографії*.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Використовуючи поданий нижче план, скласти опис найважливіших картографічних праць (для території України) за періодизацією. Для кожної праці необхідно вказати рік публікації, автора та картографічні особливості, які характеризують історичні відомості карти або атласу.

Для виконання завдання необхідно опрацювати літературні, фондові та картографічні матеріали у Вінницькому обласному архіві, бібліотеці Вінницького краєзнавчого музею, обласній бібліотеці ім. В.М. Вернадського, інтернет-видання.

Періодизація історії картографування території України. Основні етапи розвитку картографування території України від найдавніших часів донині: 1) картографічні зображення у первісному суспільстві; 2) картографування у стародавні часи (IV ст. до н. е. – V ст. н. е.); 3) картографування у середньовіччі (VI – початок XVII ст.); 4) картографування у нові часи (середина XVII ст. – 1917 р.), в якому виділяємо два періоди: середина XVII – друга половина XVIII ст.; кінець XVIII ст. – 1917 р.; 5) картографування у новітні часи (1918 – початок 90-х рр. XX ст.), в якому виділяємо чотири періоди: 1918 – 1920 рр.; початок 20-х рр. XX ст. – 1941 р.; 1941 – 1945 рр.; 1945 – початок 90-х рр. XX ст.; 6) картографування у незалежній Україні (з 1992 р.).

Картографічні зображення у первісному суспільстві та в стародавні часи. Найпростіші картографічні зображення у первісному суспільстві до появи писемності. Найдавніші пам'ятки картографії на території України: “Межиріч-карта”, “Кирилівська карта”, “Дударківська карта”, петрогліфи Кам'яної Могили та інші. Розвиток картографії в античній Греції. Діяльність Анаксимандра із Мілети, Дікеарха Мессінського, Ератосфена, Гіппарха. Відомості про українські землі в працях Геродота і Страбона. Діяльність К. Птолемея – кульмінація розвитку картографії стародавнього світу. “Географія” К. Птолемея як перше систематизоване зібрання карт. Пам'ятки картографії римського періоду: карта світу М. Агріппи, Таблиця Певтінгера тощо. Перипли – пам'ятки античної описової картографії. Перипли Чорного моря.

Картографування у середні віки. Християнська картографія. Зональні карти та Т-О карти. Карти світу: Беата із Лієбани, Герефордська, Ебсторфська, Фра Мауро. Тмутороканський камінь – найдавніший пам'ятник геодезичних робіт періоду Київської Русі. Ісламська картографія. Зображення українських земель на карті світу аль-Ідрісі. Карти-портолани. Найвідоміші портолани Середземного та Чорного морів. Каталонський атлас світу. Картографічні зображення українських земель в епоху відродження. Винахід гравіювання та друку, поява й поширення в Європі “Географії” К. Птолемея. Античні та сучасні карти в “Географії” К. Птолемея. Перше зображення українських земель 1477 р. в болонському виданні “Географії”. Українські землі на картах Б. Ваповського, М. Вальдземюллера, С. Мюнстера, В. Гродецького, Б. Аньєзе, С. Герберштайна, Е. Дженкінсона, Г. Геррітца, І. Масси. “Чертежи” – пам'ятки російської картографії. Карта Великого Литовського князівства М.-К. Радзивілла. Атласи Г. Меркатора, А. Ортелія, Й. Блау, Я. Янсона, братів Сансонів. Перші друківані українські карти: план-рисунок Києва у книзі А. Кальнофойського “Тератургіма”, карти лаврських печер в “Патерику Києво-Печерському”.

Картографування у середині XVII – другій половині XVIII ст.

Карти України І. Боплана: Генеральна карта України (1648 р.), Спеціальна карта України (1650 р.), карти нижньої течії Дніпра. Вклад І. Боплана у розвиток картографування території України XVII ст.

Відображення українських земель в європейській картографії. Карти України в атласах

Сансонів, Й. Блау, Я. Янсона. Карти Г. Деліля, Й.Б. Гоманна, М. Зойтера, Й.Х. Вайгеля. Карта Польщі Дж.А. Ріцці-Дзанноні.

Розвиток на державному рівні з реформаторської епохи Петра I російської картографії. Укладання перших навігаційних карт Чорного і Азовського морів. Карта Я. Бруса і Г. Менгдена. Указ Сенату про початок державного інструментального картографічного знімання. Розвиток в Росії у XVIII ст. військового картографування. “Атлас Всероссийской империи” І. Кирилова. Картографічна діяльність Географічного департаменту Російської Академії наук. Академічні експедиції. Генеральне межування в Росії.

Картографування міст. Перші зображення видів Львова, Камянець-Подільська. Фортифікаційні плани міст України. План Києва І. Ушакова. Найдавніші плани міст Лівобережної України. Серія фортифікаційних планів Д. де Боскета.

Топографічне картографування від кінця XVIII ст. до 1918 р. Вплив на розвиток картографування триангуляційного методу, відображення на топографічних картах рельєфу. Розвиток військової картографії.

Топографічне картографування українських земель в Російській імперії. Утворення Депо карт (1797). Стоаркушева карта масштабу 1:840 000. Утворення Корпусу військових картографів (1822). Перші зйомки території України російською військово-топографічною службою на основі триангуляції (1825-1828). Десятиверстна карта Шуберта. “Военно-топографическая карта России” масштабу 1:126 000 (“триверстка”). “Специальная карта Европейской России” масштабу 1:420 000 І.П. Стрельбицького. Двохверстова карта.

Картографування українських земель в Австрійській імперії. Перша зйомка Галичини Й. Лізганіка. Перше топографічне знімання Австрії – Йосифінське картографування (1763-1785), “карта Міга” масштабу 1:28 800. Друге топографічне знімання – Францісканське (1806-1869), “Топографічна карта Австрійської монархії” масштабу 1:144 000. Третє військово топографічне знімання Австро-Угорщини – Франціскансько-Йосифінське (1869-1887), “Нова спеціальна карта Австро-Угорщини” масштабу 1:75 000. “Генеральна карта Середньої Європи” масштабу 1:200 000.

Відображення українських земель на німецьких топографічних картах масштабу 1:100 000, 1:300 000, 1:400 000.

Розвиток тематичного та спеціального картографування (до 1918 р.)

Геологічне картографування. Перші геологічні карти території України – “Геологічна карта Польщі” С. Сташиця (1806), “Петрографическая карта Донецького кряжа ...” Є. Ковалевського. Геологічні знімання Донбасу та Кривбасу. “Геологічний атлас Галичини” масштабу 1:75 000. Початок укладання “Общей геологической карты Европейской России” масштабу 1:420 000.

Карти гіпсометричні, кліматичні та інших природних умов.

Соціально-економічні карти і атласи. Політичні та політико-адміністративні карти і атласи. Картографування річок. Поштові, поштово-шляхові та шляхові карти. Карти і атласи промисловості, сільського господарства та господарства. Карти населення.

Етнографічні карти. Перша вітчизняна лінгвістична карта українських земель К. Михальчука (1871). “Народописна карта Українсько-руського народу” масштабу 1:1 680 000 Г. Величка (1896).

Історичні карти і атласи.

Навчальні атласи та карти. “Географічний атлас” М. Кордуби (1912, 1917, 1928). Початок діяльності на ниві української навчальної картографії С. Рудницького.

Морське навігаційне картографування. Карти Чорного і Азовського морів Є.П. Манганарі. Діяльність Чорноморського гідрографічного депо.

Картографування українських земель у 1918-1920 рр.

Зародження та становлення державної картографо-геодезичної служби України. Створення Головної геодезичної управи.

Перевидання в Україні карт Військово-топографічного відділу Російського генерального штабу. “Спеціальна карта України” масштабу 1:420 000 (1918).

Перші тематичні карти періоду Української Народної Республіки. “Шкільна мапа України” П. Тутковського масштабу 1:1 680 000 (1918). Навчальні стінні карти С. Рудницького.

Картографування українських земель від початку 20-х років ХХ ст. до 1945 р.

Топографічне картографування в Україні. Створення в 1924 р. Українського геодезичного управління. Перші топографічні знімання. Початок аерофотознімальних робіт. Створення перших топографічних карт у метричних масштабах. Стандартизація масштабного ряду топографічних карт (1934), уніфікація інструкцій з виконання топографічних зніманих (1938-1940). Утворення Головного управління геодезії та картографії (ГУГК) при Раді Народних Комісарів СРСР (1938).

Топографічне картографування західноукраїнських земель у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини.

Організація планового геологічного картографування в УРСР. Картографування клімату, ґрунтів, земельних ресурсів. Створення соціально-економічних карт і атласів. Діяльність Українського науково-дослідного інституту географії і картографії під керівництвом С. Рудницького. Навчальний “Географічний атлас України” Л. Кльованого (1928, 1929). “Атлас України й суміжних країв” В. Кубійовича (1937). Картографічна діяльність у Львові польського вченого Е. Ромера.

Завершення до кінця 1941 р. видання на всю територію України топографічної карти масштабу 1:100 000. Розширення асортименту створюваних топографічних карт. Роботи з укладання, видання та перевидання морських навігаційних і річкових карт. Картографічна діяльність в Галичині В. Кубійовича та М. Кулицького. Відновлення з 1944 р. випуску політико-адміністративних і адміністративних карт.

Розвиток картографування у повоєнний період (1945 – початок 90-х рр. ХХ ст.)

Топографічне картографування. Введення єдиної системи геодезичних координат і висот на території держави. Пріоритетність робіт з топографічного картографування у масштабах 1:25 000 і 1:10 000, великомасштабне знімання населених пунктів. Удосконалення технології картооформлювальних і картовидавничих робіт. Автоматизація картографічних робіт.

Розвиток геологічного картографування, державні геологічні та геофізичні карти. Кліматичні і агрокліматичні атласи. Картографування ґрунтів та інших природних явищ. Картографування населення, промисловості та сільського господарства. Політико-адміністративні й адміністративні карти. Комплексне атласне картографування: “Атлас Украинской ССР и Молдавской ССР” (1962), “Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР”. Розвиток картографування для потреб туризму. Навчальні карти і обласні шкільно-краснознавчі атласи. Створення морських навігаційних карт.

Картографування у незалежній Україні

Створення Головного управління геодезії, картографії та кадастру при Міністрів України. Формування Топографічної служби Збройних Сил України.

Стан топографічної вивченості території України. “Старіння” інформації на топографічних картах. Картографо-геодезичне забезпечення встановлення державного кордону України. Створення баз цифрових геопросторових даних. Потреба створення Національної інфраструктури просторових даних.

Розвиток традиційних напрямів картографування. Державне геологічне картографування. Розвиток екологічного картографування. Картографічні твори соціально-економічної тематики. “Комплексний атлас України” (2005). Створення туристичних карт, планів і атласів міст, карт і атласів автомобільних шляхів.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Дослідження історії картографії України.
2. Історія розвитку картографії в Україні: віхи і особливості.

3. Організація, сучасний стан і перспективи розвитку вітчизняної картографічної науки, технології і виробництва.
4. Карти й атласи України та її регіонів.
5. Розвиток спеціальної туристичної картографії в Україні в контексті її світового розвитку.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Боплан і Україна: Зб. наук. пр. – Львів: Мета, 1998. – 318 с.
2. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. – К.: ДНВП “Картографія”, 2004. – 208 с.; іл.
3. Володченко А., Шевченко В.О. Доісторичні карти України. – Дрезден, 2004. – 61 с.
4. Дашкевич Я. Україна на картах XIV–XVI ст. Стан і проблема досліджень // Іст.-геогр. вивч. природ. та соц.-екон. процесів на Україні. – К., Наук. думка, 1988. – С. 94–100.
5. Дашкевич Я.Р. Територія України на картах XIII–XVIII ст. // Іст. дослідж. Вітчизн. історія: Респ. міжвід. зб. – К.: Наук. думка, 1981. – Вип. 7. – С. 88–93.
6. Державна картографо-геодезична служба України (1991-2006) / За ред. Р.І. Сосси. – К.: НДІГК, 2006. – 376 с.: іл.
7. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні. – Львів: Світ, 1997. – 264 с.
8. История развития тематического картографирования в России и СССР. – М.: Моск. фил. Геогр. об-ва СССР, 1987. – 152 с.
9. Історичне картознавство України: Зб. наук. пр. – Львів; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2004. – 516 с.
10. Картографія та історія України: Зб. наук. пр. – Львів; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – 348 с., репрод. карт.
11. Картографія та історія України: Зб. наук. пр. – Львів; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – 348 с., репрод. карт.
12. Кордан Б.С. Земля козаків: старовинні карти України. – Вінніпег; Манітоба, 1987. – 56 с.
13. Кордт В. Матеріяли до історії картографії України. К., 1931. Ч. 1. – 198 с.
14. Крип'якевич І.П. Історична картографія у Західній Україні (до 1939 р.) // Іст. джерела та їх використання. – К.: Наук. думка, 1964. – Вип. 1. – С. 263–267.
15. Купчинський О. Причинки до історії української картографії 30–40 років XX століття. Микола Кулицький // *Marra Mundi*: Зб. на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його семидесятиліття. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1997. – С. 790–808.
16. Національний атлас України. Концепція та шляхи її реалізації / Руденко Л.Г., Бочковська А.І., Козаченко Т.І. та ін. – К.: Ін-т географії НАН України, 2001. – 45 с.
17. Павлова В.П. Картографічне вивчення території України в період 1861–1917 рр. // Геогр. дослідж. на Україні. – К.: Наук. думка, 1970. – Вип. 2. – С. 141–149.
18. Сосса Р.І. Історія картографування території України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2007. – 336 с.
19. Сосса Р.І. Картографічні твори на територію України (1945–2000 рр.): Бібліографічний покажчик. – К.: ДНВП “Картографія”, 2002. – 400 с.
20. Сосса Р.І. Топографічне картографування території України (1920-2002 рр.): Бібліографічний покажчик. – К.: ДНВП “Картографія”, 2003. – 128 с.
21. Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага: УВУ, 1936. – Репр.: Дрогобич: Бескид, 1992. – 248 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ЯК ІСТОРІЯ КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ ТА ЛОКАЛЬНА ІСТОРІЯ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5-7

МІСТЕЧКА ПОДІЛЛЯ

Мета: опанувати методи досліджень в історичному краєзнавстві, набути навички цілеспрямованої інтерпретації й отримання нової інформації за результатами обробки матеріалів для аналізу структури містечок.

Матеріали та обладнання: космічні знімки Google Earth, Wikimapia, історичні карти та атласи, статистичні дані, збірки наукових праць, наукові географічні та історичні журнали, фондові матеріали управління архітектури.

В історичному краєзнавстві за час його існування сформувався доволі широкий спектр методів досліджень. Пропонуємо таку класифікацію (табл. 1). Як видно з таблиці, увесь спектр найчастіше застосовуваних в історичній географії методів об'єднується у чотири групи – філософські, загальнонаукові, конкретно-наукові (власне історико-географічні) і міждисциплінарні (вони великою мірою є полідисциплінарними). В кожній групі виділяються підгрупи методів. Так, наприклад, у групі загальнонаукових методів виділяємо дві підгрупи – традиційних і модерних методів етнокультурних досліджень.

Таблиця 1

Методи історико-географічних досліджень

Група методів	Підгрупа методів	Види методів	
I. Філософські	1. Логічні	<ul style="list-style-type: none"> • діалектичні • формально-логічні 	<ul style="list-style-type: none"> • математико-логічні
II. Загальнонаукові	1. Традиційні	<ul style="list-style-type: none"> • спостереження • аналізу • порівняння • узагальнення • синтезу 	<ul style="list-style-type: none"> • логіко-дедуктивний • індукції і дедукції • абстрагування • моделювання • районування
	2. Модерні	<ul style="list-style-type: none"> • системний • басейновий • ГІС-моделювання • інформаційного аналізу • формалізації • ідеалізації 	<ul style="list-style-type: none"> • фрактального аналізу • синергетичного аналізу • аксіоматизації • експертної оцінки • прогнозування
III. Конкретно-наукові	1. Історико-географічні	<ul style="list-style-type: none"> • історико-демографічного аналізу • історико-етногеографічного аналізу • історико-соціального аналізу • історико-господарського аналізу • діахронологічного аналізу • історико-географічних зрізів • історико-гідрологічного аналізу 	<ul style="list-style-type: none"> • історико-геоморфологічного аналізу • історико-кліматологічного аналізу • історико-педологічного аналізу • історико-біогеографічного аналізу • історико-ландшафтознавчого аналізу • історико-кріолітологічного аналізу • історико-географічного районування
	2. Історико-	<ul style="list-style-type: none"> • ретроспективного аналізу 	<ul style="list-style-type: none"> • історико-археологічних реконструкцій і

Група методів	Підгрупа методів	Види методів	
	археологічні	історичних відомостей • археологічних досліджень	моделювання • визначення віку археологічних культур
	1. Архівно-історичні	• аналізу літописів, реєстрів, кадастрів, грамот, інших історичних документів	• аналізу подорожніх заміток, мемуарів, трактатів, художніх і наукових творів
	4. Лексико-географічні (ономастичні)	• топонімічні • етнімічні	• історико-семантичні • гідронімічні • інші
IV. Міждисциплінарні	1. Екологічні	• біоекологічні • геоєкологічні • соціоекологічні • медико-екологічні	• економіко-екологічні • балансово-екологічні
	2. Картографічні	• польового картографування • аналізу різночасових карт • аналізу матеріалів дистанційних досліджень	• картографічного моделювання з використанням технологій ГІС
	3. Математико-статистичні	• регресійного аналізу • кореляційного аналізу	• факторного аналізу • інші
	4. Польові	вивчення властивостей: • компонентів природного середовища • природних процесів • населення	Вивчення властивостей: • економіко-географічних об'єктів і комплексів • суспільно-географічних процесів
	5. Дистаційні	• дешифрування аеро- і космознімків • порівняльного аналізу аерокосмічної інформації	• побудови нових космокарт • аеровізуального аналізу
	6. Балансові	• визначення балансу вологи, тепла, мінеральної речовини • визначення: міграційного балансу населення	• виробничого балансу • споживчого балансу • екологічного балансу та ін.
	7. Хроногеографічних досліджень	• радіовуглецевий • термолюмінесцентний • фотолюмінесцентний • палеомагнітний • дендрохронологічний • стратиграфічний	• корелятивних відкладів • тефрохронологічний • споро-пилковий • похованих ґрунтів
	8. Інтегрального історико-географічного і геоєкологічного синтезу	• типізації історико-географічного середовища • історико-географічного районування	• історико-геоєкологічного синтезу • визначення природно-ресурсного потенціалу
	9. Прогностичні	• історико-географічного прогнозування	• історико-геоєкологічного прогнозування

Не зупиняючись на детальній характеристиці специфіки кожного з використовуваних історичною географією методів, звернемо увагу на активне проникнення у сферу історичної географії методів екологічних, геоєкологічних, економіко-екологічних наук, картографічного і геоінформаційного моделювання, дистанційного зондування Землі, абсолютного датування відкладів і подій, типізації, районування, історико-географічного синтезу, експертизи, прогнозування та управління історико-географічним середовищем, його системами, об'єктами і

процесами.

Спеціально-наукові методи застосовуються в окремих науках або у кількох близьких між собою наукових дисциплінах. Конкретно-наукові методи базуються на філософських та загальнонаукових методах. До конкретно-наукових методів історико-географічного дослідження належать: картографічний метод, метод польових спостережень, візуальний метод, порівняльно-географічний, експедиційний, таблично-графічний метод, літературний (джерелознавчий) та статистичний методи.

Літературний (джерелознавчий) метод має виключне значення при виконанні історико-географічного дослідження. Оскільки кожне з географічних джерел або їх груп мають свої специфічні риси й особливості, методичний інструментарій в залежності від об'єкту дослідження може видозмінюватися. Основні методи у джерелознавчій критиці базуються на джерелознавчому аналізі та джерелознавчому синтезі. Відповідно в аналізі джерел можна виділити два етапи: аналітичну критику, а також синтетичну, або синтезовану, критику.

В історико-географічному дослідженні чільне місце повинен займати експедиційний метод. Експедиційні дослідження передбачають досягнення певної наукової мети шляхом її спостереження у польових умовах. На локальному рівні використовуються методи польової етнографії й фольклористики з тематичними опитуваннями й інтерв'юванням, методи ландшафтно-топонімічного картографування й профілювання. У дослідженнях історико-культурних пам'яток та артефактів окремо виділяються польові методи, переважна частина яких спрямована на отримання інформації про регіон та його складові, а також аналітичні методи.

Зокрема експедиційний метод застосовано при дослідженнях містечок регіону. Модель дослідження (табл. 2) створена за допомогою методів спостереження, інтерв'ювання, а також репрезентаційних методах: фотографування, аудіо- і відеофіксація історико-культурних пам'яток.

Таблиця 2

Експедиційні дослідження структури містечка

№	Назва етапу	Характеристика етапу
1	Рекогносціювання	Рекогносціювальний обхід містечка і його околиць з фіксацією й фотографуванням етнокультурної спадщини. Виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків з натуральними й антропогенними ландшафтами й окремими природними об'єктами – річкою, яром, лісом тощо. Фіксація характеру планування й орієнтації кварталів та будинків містечка. Первинне ситуаційне опитування жителів.
2	Дослідження містечка	Фіксація назви й самоназви містечка і її жителів (з варіантами), запис топонімічних переказів і переказів про його заснування. Фіксація основних віх усної історії містечка. Дослідження просторової структури містечка з виявленням назв і самоназв околиць містечка і їх

		картографічною фіксацією.
3	Вивчення традиційного господарства	Опис основних рис традиційного господарства. Виявлення реліктів традиційного господарства (в архітектурі, у топонімії й фольклорі). Опис основних промислів. Фіксація розповідей про ярмарки.
4	Виявлення та картування сакральних і тафальних ландшафтів	Виявлення місцевих сакральних та тафальних комплексів і ставлення до них місцевого населення. Запис тематичних переказів і легенд. Відвідування й фотографування сакральних і тафальних структур.
5	Післяпольовий аналітичний період	На основі зібраних матеріалів створюється карта містечка з нанесеними топонімами та історичними кварталами, при наявності історичних карт – будується ряд карт з різних часових зрізів.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Використовуючи таблицю 2, провести опис одного з містечок (за вибором студента):

- м. Бар Вінницької області;
- м. Бершадь Вінницької області;
- м. Браїлів Вінницької області;
- м. Вінниця Вінницької області;
- м. Іллінці Вінницької області;
- м. Могилів-Подільський Вінницької області;
- м. Муровані Курилівці Вінницької області;
- м. Немирів Вінницької області;
- м. Погребище Вінницької області;
- м. Тиврів Вінницької області;
- м. Тульчин Вінницької області;
- м. Хмільник Вінницької області;
- м. Чечельник Вінницької області;
- м. Шаргород Вінницької області;
- м. Ямпіль Вінницької області;

Структура звіту:

- етимологія назви містечка, рік утворення, статус населеного пункту;
- хто займався дослідженням містечка;
- фізико-географічні особливості території містечка; створення картосхеми розташування містечка на основі компонентних карт та карти ландшафтів

Вінницької області;

- історико-етнічні особливості формування містечка за історичними зрізами: а) XVI ст.; б) XIX ст.; в) початок XX ст.; г) XXI ст.;
- особливості структури антропогенних ландшафтів (каркасні, сакральні, тафальні, дорожні, белігеративні, промислові тощо); переважаючий архітектурний тип; створення картосхеми з контурами основних класів сучасних етнокультурних ландшафтів; можливе використання електронних карт, космічних знімків системи Google Earth та Wikimapia;
- етнологічні, етнографічні та соціально-статистичні характеристики, мікротопоніми містечка (за історичними зрізами);
- перспективи природокористування та охорони історичних кварталів містечка;
- туристичні ресурси досліджуваної ділянки; формування можливих туристичних маршрутів.

Обсяг звіту має складати – 15-20 сторінок. Для виконання роботи необхідно опрацювати літературні, фондові та картографічні матеріали у Вінницькому обласному архіві, бібліотеці Вінницького краєзнавчого музею, обласній бібліотеці ім. В.М. Вернадського, за необхідності – в обласних науково-дослідних організаціях: Вінницяліс, Вінницяводпроект, Укрземпроект, обласне управління екології, обласне управління архітектури. До звіту необхідно додати картографічний та фотоматеріал.

2. Розробіть та заповніть технологічну картку віртуальної або реальної екскурсії по досліджуваному містечку.

Технологічна картка екскурсії

1. Місто

Тривалість (хв.)	Протяжність (км)

2. Назва екскурсії.
3. Основна тема екскурсії.
4. Тривалість та прояність екскурсії
5. Автор-розробник.
6. Підприємство.
7. Зміст екскурсії.
8. Маршрут екскурсії.
  - 8.1. Основний маршрут.
  - 8.2. Резервний маршрут.
9. Етапи екскурсії (за кількістю етапів).
  - 9.1. Місця зупинки №
    - 9.1.1. Ділянка маршруту.
    - 9.1.2. Об'єкт показу
    - 9.1.3. Тривалість зупинки (хв.).

- 9.1.4. Стислий зміст інформації щодо об'єкта показу.
- 9.1.5. Вказівки щодо організації.
- 9.1.6. Методичні вказівки.
10. Дата оформлення.
11. П.І.Б. та підпис особи яка оформила технологічну картку екскурсії.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Етимологія терміну «містечко».
2. Дефініція і критерії виділення «містечка».
3. Історія формування містечок Поділля.
4. Структура містечок.
5. Структура штетлів.
6. Польські історичні квартали містечок.
7. Вірменські історичні квартали містечок.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Воловик, В. М. Вірменські культурні ландшафти містечок Поділля / Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль : СМП «Тайп». – № 1 (Випуск 29). – 2011. – С. 11-16.
2. Воловик, В. М. Збереження етнокультурних ландшафтів містечок Поділля / В. М. Воловик // Охорона довкілля та проблеми збалансованого природокористування : матеріали міжнародної конференції, проведеної 10-11 травня 2011 р. – Кам'янець-Подільський : Мошинський, 2011. – С. 124-126.
3. Воловик, В. М. Історія дослідження польської етнокультури у містечках Поділля / В. М. Воловик // Історія української географії: Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2011. – Випуск 23. – С. 32-36.
4. Воловик, В. М. Історія формування етноландшафтів містечок Поділля / В. М. Воловик // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та геології : матеріали Третьої міжнародної наукової конференції. – Кривий Ріг : Видавництво ПП «Видавничий дім», 2011. – С. 25-30.
5. Воловик, В. М. Містечко як культурний ландшафт: етимологія, дефініція / В. М. Воловик, Г. С. Хаєцький // Культурний ландшафт: теорія і практика : збірник наукових праць. – Вінниця : ПП «ГД «Едельвейс і К», 2010. – С. 50-54 (особистий внесок автора – аналіз дефініцій «міста», містечка»).
6. Воловик, В. М. Тафальні ландшафти кладовищ / В. М. Воловик // Географія та туризм : наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К. : Альтерпрес, 2012. – Вип. 22. – С. 282-290.
7. Воловик, В. М. Формування польських культурних ландшафтів містечок Поділля / В. М. Воловик // Географія та туризм : наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К. : Альтерпрес, 2011. – С. 242-248.
8. Воловик, В. Н. Сохранение этнокультурных ландшафтов местечек Подолья / В. Н. Воловик // Гуманитарная география и этносемиотика традиционной культуры народов Северной Евразии : материалы Всероссийской молодежной конференции. – Воронеж : Издательско-полиграфический центр «Научная книга», 2012. – С. 49-52.
9. Воловик, В. Н. Этнокультурные ландшафты местечек Подолья [Електронний ресурс] / В. Н. Воловик //

Культурная и гуманитарная география. – 2013. – Т.2. – № 2. – С. 191-207. – Режим доступу до журналу: <http://gumgeo.ru/index.php/gumgeo/article/view/75>.

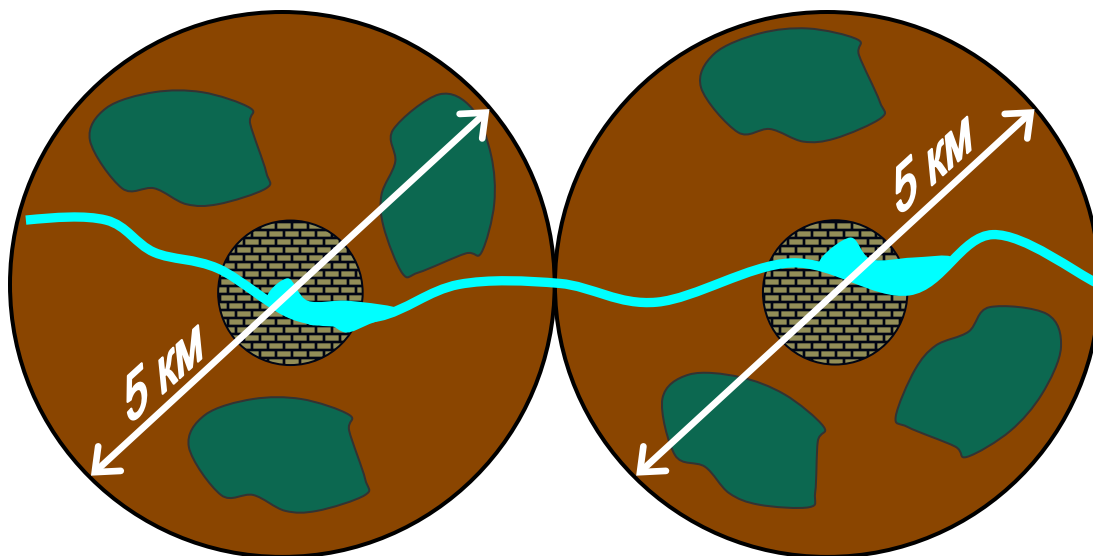
10. Воловик, В. М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля : [монографія] / В. М. Воловик. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 270 с.
11. Воловик, В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства : навчальний посібник / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 168 с., іл.
12. Воловик, В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства : навчальний посібник. Видання 2-е, доповнене / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2015. – 180 с., іл.
13. Воловик, В. М. Формування селитебних ландшафтів Могилева-Подільського під впливом єврейської культури / В. М. Воловик // Третя Могилів-Подільська науково-красознавча конференція. – Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – С. 356-361.
14. Воловик, В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія] / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с., іл.
15. Денисик, Г. І. Містечко-курорт Хмільник / Г. І. Денисик, В. М. Воловик // Містечка Східного Поділля. – Вінниця : Тезис, 2002. – С. 45-52 (особистий внесок автора – проаналізовані історико-культурні ресурси містечка).
16. Круль, В. П. Ретроспективна географія поселень Західної України : монографія / Володимир Петрович Круль. – Чернівці : Рута, 2004. – 381 с.
17. Снігур К.В. Методичні рекомендації для вивчення дисципліни «Туристичне краєзнавство», М-во освіти і науки України, Донець, нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. туризму та країнознавства, Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2020. - 42 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8-10 СІЛЬСЬКІ НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

Мета: навчитися аналізувати структуру та функціонування сільських ландшафтів, будувати ландшафтні картосхеми у різних часових зрізах.

Матеріали та обладнання: космічні знімки Google Earth, Wikimapia, історичні карти та атласи, збірки наукових праць, наукові географічні та історичні журнали, матеріали обласних архівів.

Ядрами історико-культурних ландшафтів є каркасні селитебні ландшафти, де формуються та існують конвіксії (у певному історичному зрізі – субетноси). Хоча конвіксії виділяються не за етнічними відмінностями, але саме вони призводять до формування строкатої структури етнокультурних ландшафтів містечок, інколи навіть інверсійних для певного історико-культурного регіону. На Поділлі різні конвіксії та їх співвідношення призвело до формування різних підкласів каркасних селитебних ландшафтів: сільсько-міського (містечкового) і сільського. Від розташування, «візерунку», функціонування каркасних ландшафтів відбувалось формування «образу» регіону. Співвідношення та розташування культурних артефактів у структурі каркасних ландшафтів дозволяє оптимізувати природокористування ландшафтів і прогнозувати їх розвиток. До основних класів групи каркасних ландшафтів відносять селитебні і дорожні. У селитебних найяскравіше етнокультурні особливості виражені у підкласах сільському та містечковому, які розглянуті у наступних підрозділах. Сільські етнокультурні ландшафти мають певну відмінність від звичайних антропогенних селитебних. Вони вміщують ресурсну периферійну зону, ландшафти якої відносяться до фонових антропогенних. Але ресурсна периферійна зона не включає всі ландшафти, а тільки у радіусі 5-10 км. Дорожні ландшафти є необхідним елементом інфраструктури, без якого неможлива культурна дифузія у регіоні.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. На контурну карту Вінницької області нанести найбільші містечка та села, зазначивши рік заснування. Умовними позначками відобразити переважання відповідної етнокультури у зазначених селитебних ландшафтах для різних часових зрізах: а) XIII-XIV ст.; б) XVI ст.; в) XIX ст.; г) 20-30-і рр.. XX ст. Завдання можна виконувати у двох варіантах: а) на паперовій копії карти; б) за допомогою ГІС Global mapper.

2. Провести аналіз одного з сіл Поділля (за вибором студента) за відповідним планом:

- етимологія назви села, рік утворення;
- хто займався дослідженням села;
- фізико-географічні особливості території села; створення картосхеми розташування села на основі компонентних карт та карти ландшафтів Вінницької області;
- історико-етнічні особливості формування села за історичними зрізами: а) XVI ст.; б) XIX ст.; в) початок XX ст.; г) XXI ст.;
- особливості структури антропогенних ландшафтів (селитебні, сакральні, тафальні, дорожні, сільськогосподарські, лісові); переважаючий архітектурний тип; створення картосхеми з контурами основних класів сучасних етнокультурних ландшафтів; можливе використання електронних карт, космічних знімків системи Google Earth та Wikimapia;
- етнологічні, етнографічні та соціально-статистичні характеристики, мікротопоніми села;
- перспективи зеленого туризму у селі; формування можливих туристичних маршрутів.

Результатом дослідження є звіт обсягом до 10 сторінок. Для виконання роботи необхідно опрацювати літературні, фондові та картографічні матеріали у Вінницькому обласному архіві, бібліотеці Вінницького краєзнавчого музею, обласній бібліотеці ім. В.М. Вернадського, за необхідності – в обласних науково-дослідних організаціях: Вінницяліс, Вінницяводпроект, Укрземпроект, обласне управління екології, обласне управління архітектури. До звіту необхідно додати картографічний та фотоматеріал.

3. На контурну карту Поділля нанести: а) дорожні ландшафти XV-XVII сторіч; б) дорожні ландшафти середини XIX – початку XX сторіч. Провести короткий письмовий аналіз (1-2 сторінки), у якому зазначити етнокультурну (комунікативну) функцію цих етнокультурних ландшафтів.

4. Обрати населений пункт та використовуючи туристичні карти і краєзнавчі джерела:

- заповнити топонімічну анкету населеного пункту;
- створити допомогою геоінформаційних систем (у тому числі за допомогою програмного забезпечення Google Earth) карту населеного пункту;
- використовуючи спеціальні умовні позначення нанести на карту об'єкти населеного пункту.

Топонімічна анкета

1. Адреса населеного пункту (місто, селище, село, хутір), міської, селищної, сільської ради, район, область.
2. Пам'ятні історичні місця та їхня локалізація.
3. Топографічні назви населеного пункту, околиць та їхнє походження.
  - 3.1. Вулиці.
  - 3.2 Кутки.
  - 3.3 Майдани.
4. Історія назви.
  - 4.1. Час виникнення.
  - 4.2. Походження або зміна назви.
  - 4.3. Фіксація в документах і на картах.
5. Природні об'єкти.
  - 5.1 Поля.
  - 5.2 Пасовища.
  - 5.3 Урочища.
  - 5.4 Ліси, бори, гаї, вирубки, просіки.
  - 5.5 Гори, височини.
  - 5.6 Болота, торфовища.
  - 5.7 Річки, озера, ставки.
  - 5.8 Криниці, джерела.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Сільські ландшафти. Дефініція «сільських ландшафтів».
2. Етапи формування сільських ландшафтів.
3. Структура і типологія сільських ландшафтів.
4. Українські сільські ландшафти.
5. Польські сільські ландшафти.
6. Німецькі сільські ландшафти.
7. Єврейські сільські ландшафти.
8. Етнокультурні особливості дорожніх ландшафтів.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Воловик, В. М. Дорожні ландшафти Поділля у другій половині XIX – початку XX століть / В. М. Воловик, О. М. Вальчук // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – Випуск 10 (2). – С. 43-47.
2. Воловик, В. М. Єврейські землеробські колонії Поділля: просторово-часовий аналіз та аспекти природокористування / В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2004. – Вип. 7. – С. 37-46.
3. Воловик, В. М. Єврейські примістечкові господарства Поділля: просторово-часовий аналіз та аспекти природокористування / В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2005. – Вип. 8. – С. 126-130.
4. Воловик, В. М. Сільський етнокультурний ландшафт як туристичний об'єкт / В. М. Воловик // Подільські читання : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 травня 2013 року. – Тернопіль : СМП «Тайп», 2013. – С. 80-83.
5. Воловик, В. М. Сільські культурні ландшафти руських старообрядців / В. М. Воловик // Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук. Основні наукові проблеми та перспективи дослідження : збірник наукових праць ВДПУ / відп. ред. А. В. Гудзевич. – Вип. 9 (14). – Вінниця, 2012. – С. 14-16.
6. Воловик, В. М. Українські сільські культурні ландшафти / В. М. Воловик // Географія та туризм : наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К. : Альтерпрес, 2011. – Вип. 16. – С. 277-283.
7. Воловик, В. М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля : [монографія] / В. М. Воловик. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 270 с.
8. Воловик, В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства : навчальний посібник / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 168 с.
9. Воловик, В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства : навчальний посібник. Видання 2-е, доповнене / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2015. – 180 с.
10. Воловик, В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія] / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с.
11. Снігур К.В. Методичні рекомендації для вивчення дисципліни «Туристичне краєзнавство», М-во освіти і науки України, Донець, нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. туризму та краєзнавства, Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2020. - 42 с.
12. Jędrzyak, T. Wieska turystyka kulturowa / Tadeusz Jędrzyak. – Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2010. – 163 s.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 11-12 САКРАЛЬНІ І ТАФАЛЬНІ МІСЦЯ

Мета: навчитися аналізувати структуру та функціонування сакральних і тафальних етнокультурних ландшафтів, будувати картосхеми у різних етнохронотопах.

Матеріали та обладнання: космічні знімки Google Earth, Wikimapia, історичні карти та атласи, збірки наукових праць, наукові географічні та історичні журнали, матеріали обласних архівів.

Місця проживання автохтонних етносів регіону включають сакральні об'єкти як у вигляді натуральних утворень (водні джерела, річки, озера, гаї, дерева), так і об'єктів культури (сакральні-тафальні комплекси, архітектурні споруди). У такому підході під сакральним ландшафтом розуміють частину етнокультурного ландшафту, яку свідомо виділяють та маркують святими місцями і яка відіграє важливу роль у традиційному світогляді місцевих етносів. Відповідно до реєстру культурної спадщини ЮНЕСКО, до сакральних ландшафтів відносять територіальні комплекси, культурна цінність яких визначається наявністю священного наповнення і / або культового призначення. У такому розумінні сакральні ландшафти категоріально наближені до антропогенних ландшафтів. До них відносять: святі і священні місця, святилища, тафальні ландшафти. Трактування «сакрального ландшафту» поділяють на дослідницькі аспекти: а) матеріальний, де основою є ландшафт, який може мати або виконувати сакральні функції; б) духовний, де сакральні функції розглядаються як надбудова над ландшафтом або як його функція.

Для вивчення сакральних комплексів можливе використання таких підходів як:

- ландшафтознавчий (унікальні властивості сакральних ландшафтів);
- історико-ландшафтознавчий (сакральний простір у різних стратах);
- етнічно-екологічний (процеси сакралізації / десакралізації);
- психологічний (образ сакрального і профанного ландшафтів);
- езотеричний (енерго-інформаційні структури сакральних ландшафтів)

Назва «тафальний» походять від грецького «*taphē*» – поховання, могила. Тафальні ландшафти доповнюють сакральні, генетично і територіально з ними пов'язані (церква – катакомби; церква – цвинтар; кладовище – каплиця тощо). Частина тафальних ландшафтів можуть виконувати сакральні функції: дольмени, менгіри, мавзолеї. У порівнянні з іншими етнокультурними ландшафтами процес вивчення тафальних комплексів має певні особливості. Крім загальноприйнятих методик, він включає:

- одночасний аналіз різних за суттю археологічних, історичних, природничих (грунтознавчих, ботанічних, зоологічних) матеріалів;
- проведення спільних історико-ландшафтознавчих експедицій. Частина тафальних ландшафтів, які добре збереглись, взяті під охорону як історико-археологічні пам'ятники. Їх комплексні дослідження потребують спеціального дозволу і можуть бути проведені ландшафтознавцями разом з

археологами або істориками;

- використання нетрадиційних для ландшафтознавства методів досліджень: археологічних (способи розкопок, збереження археологічних матеріалів), фізичних (радіовуглецевий аналіз залишків деревини, вугілля в валах, кісток, насіння), інженерних (споруди в пірамідах, кладка каменю в лабіринтах) тощо, ландшафтознавчий аналіз даних.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізувати історію вивчення сакральних і тафальних комплексів.

Для виконання завдання використати літературні, фондові, картографічні матеріали, інтернет-ресурси. Результатом виконання має бути формування анотації до проаналізованих джерел (10-15), обсягом до 2 сторінок.

2. Створити таблицю визначення сакральних і тафальних ландшафтів за визначеною структурою (таблиця). Для виконання завдання використати літературні та інтернет-ресурси. Приклад таблиці подається нижче.

№	Автор, рік	Визначення

4. Відповідно до класифікації сакральних комплексів на карту світу умовними позначками нанести найвідоміші сакральні місця. Завдання може виконуватися двома способами: а) нанесення на контурну карту; б) формування відповідного файлу у програмі Global mapper. Для виконання завдання використати літературні, картографічні матеріали, інтернет-ресурси.

5. Нанести сакральні та тафальні місця м. Вінниці відповідно до гіпсометрії міста (заплавна, наззаплавно-терасова, схилова, вододільна місцевості). Завдання може виконуватися двома способами: а) нанесення на контурну карту; б) формування відповідного файлу у програмі Global mapper. Для виконання завдання використати літературні, картографічні матеріали, інтернет-ресурси. Базу даних сформувати у вигляді таблиці, приклад якої подається нижче.

№	Назва	Розташування	Історична довідка	Характеристика	Сучасний стан
Плакорна (вододільна) місцевість					
1.	Храм Ікони Божої Матері «Скоропослушниця»	Хмельницьке шосе, 129.		Розташований на території Вінницького будинку-інтернату геріатричного профілю	Стан відмінний. Використовується за призначенням
2.	Храм святителя Луки Кримського	Хмельницьке шосе, 90а	Збудований у 1998 р.	Створений на місці частини П'ятничанського лісопарку	Стан відмінний. Використовується за призначенням

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Сакральні ландшафти: ієротопія і дефініція.

2. Категорії сакральних ландшафтів.
3. Структура і функціонування сакральних ландшафтів.
4. Класифікація сакральних ландшафтів.
5. Еволюція сакральних ландшафтів.
6. Тафальні ландшафти: класифікація
7. Тафальні ландшафти: ландшафтна структура.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Воловик, В. М. До питання класифікації тафальних ландшафтів / В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2001. – Вип. I. – С. 99-110.
2. Воловик, В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія] / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с.
3. Воловик, В. Н. Категорії сакрального ландшафту / В. Н. Воловик // Географический вестник. Научный журнал Пермского университета. – 2013. – № 4 (27). – С. 26-34.
4. Воловик, В. М. Класифікація сакральних ландшафтів / В. М. Воловик // Фізична географія та геоморфологія. – К. : ВГЛ «Обрії», 2013. – Вип. 2 (70). – С. 145-154.
5. Воловик, В. М. Сакральні ландшафти: до постановки питання / В. М. Воловик // Географічна наука і практика: виклики епохи : матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 16-18 травня 2013 р.) / [Відповід. редактори: доц. В. І. Біланюк, доц. Є. А. Іванов]. У 3-ох томах. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Том 2. – С. 67-71.
6. Воловик, В. М. Територіальні особливості єврейських тафальних ландшафтів Поділля / В. М. Воловик // Антропогенна географія й ландшафтознавство в ХХ і ХХІ століттях : Збірник наукових праць. – Вінниця-Воронеж. – Вінниця : Гіпаніс, 2003. – С. 123-126.
7. Воловик, В. М. Тафальні ландшафти кладовищ / В. М. Воловик // Географія та туризм : наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К. : Альтерпрес, 2012. – Вип. 22. – С. 282-290.
8. Воловик, В. М. Тафальні ландшафти / В. М. Воловик // Ландшафти і сучасність : збірник наукових праць. – Київ-Вінниця. – Вінниця : Гіпаніс, 2000. – С. 197-199.
9. Воловик, В. М. «Язичницькі» ландшафти / В. М. Воловик, А. В. Воловик // Антропогенне ландшафтознавство: перспективи розвитку. Збірник наукових праць [за ред. Г. І. Денисика]. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – С. 23-26.
10. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство : навчальний посібник. Частина I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство / Г. І. Денисик. – Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. – 336 с.
11. Каталог-довідник : Пам'ятки історії та культури України. Зошит 5. Вінницька область / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. – К., 2015. – 482 с.
12. Романчук С. П. Сакральні ландшафти / С. П. Романчук // Зб. наук. праць «Проблеми ландшафтного різноманіття в Україні». – К. : Інститут географії НАНУ, 2000. – С. 144-146.
13. Старі кладовища Вінниці. Де насправді вінничани можуть «ходити по кістках» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.vinnitsa.info/news/stari-kladovishcha-vinnitsi-de-naspravdi-vinnichani-mozhut-hoditi-po-kistkah.html>. – Назва з екрану.
14. Храми Вінниці [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Храми_Вінниці. – Назва з екрану.
15. Last Landscapes. The Architecture of the Cemetery in the West. – London : Reaction Books, 2003. – 223 p.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 13-14

СІЛЬСЬКИЙ ТУРИЗМ. ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У МІСТЕЧКАХ

Мета: навчитися аналізувати перспективи природокористування, оптимізації та охорони містечок та сіл, будувати оціночні картосхеми.

Матеріали та обладнання: космічні знімки Google Earth, Wikimapia, історичні карти та атласи, збірки наукових праць, наукові географічні та історичні журнали, монографії.

Ландшафти містечок та сіл є одним з об'єктів пізнавального туризму. Їх збереження сприятиме розвитку цього туристичного напрямку, а також збереженню або підсиленню природних переваг ландшафту. Таким чином, селитебні ландшафти зберігатимуть біорізноманітність, створюватимуть підґрунтя для гармонійного поєднання природоохоронної і освітньої діяльності з можливістю ознайомлення з історико-культурною спадщиною регіону.

Музеєфікація історико-культурних артефактів сіл і містечок регіону сприяє перетворенню історико-культурної спадщини на туристичний продукт, що призводить до зацікавленості у збереженні пам'яток, збільшує кількість відвідувачів. Проблема музеєфікації, реставрації і заповідання спадщини Поділля пов'язані з особливостями розташування етнокультурних артефактів (переважно у селах і містечках), де значна кількість об'єктів знаходиться у віддалених, важко доступних місцях і не відповідає умовам екскурсійного обслуговування. Виникає можливість для створення нових туристичних маршрутів, які охоплювали б більшість пам'яток історико-культурної спадщини регіону, незалежно від їх розташування і стану збереженості.

Для консервації і музеєфікації кварталів та артефактів містечок регіону доцільно формувати мережу регіональних ландшафтних парків на основі вже існуючої системи; для охорони сільських етнокультурних ландшафтів необхідне створення скансенів. Це дозволить розвинути індустрію туризму в економічно відсталих регіонах, одночасно зберігаючи надбання етнокультурної спадщини.

Туристичні якості сільських етнокультурних ландшафтів можна поділити на дві групи: а) натуральні і умовно-натуральні ландшафти, які є периферійними в сільському ландшафті; б) культурні ландшафти, представлені «ядром» сільського етнокультурного ландшафту.

Туризм у сільських ландшафтах має потенціал для покращення соціального життя всередині регіону або країни. Сільське населення, безсумнівно, візьме участь і буде корисним у наданні туристичних послуг, що одночасно сприятиме підвищенню самооцінки громадян, поглибленню відчуття відповідальності і турботи щодо регіональної етнокультури.

Особливою цінністю ландшафтів Поділля є «меморіальність» польських садиб, палацово-паркових комплексів, пов'язаних з відомими представниками локальної культури. Садібні ландшафти відігравали значну роль у житті її власника, пов'язуючи

його з малою Батьківщиною. Садибні ландшафти відбивали історію родини, а сакральні і тафальні ландшафти (садибна церква з спеціальним мавзолеєм) – історію роду. Фортифікаційні ландшафти мають не лише мистецьку та наукову цінність, оскільки відображають розвиток польського оборонного будівництва, а й історичне й історико-меморіальне значення.

Польські й українські садибні і белігеративні ландшафти регіону мають значний туристичний потенціал і можуть бути основою для створення історико-культурних й архітектурних заповідників, художніх і народних музеїв та скансенів.

Музеєфікація замкових і садибних комплексів у містечках Поділля є найефективнішим методом збереження етнокультурної спадщини. Музеєфікація дозволяє долучати етнокультурні пам'ятки до туристичних маршрутів. Роботи з музеєфікації об'єктів польської та єврейської культурної спадщини стимулюватимуть розвиток туризму в регіоні.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізувати теоретико-методологічні основи природокористування історико-культурної спадщини. Завдання виконується шляхом заповнення таблиць 3, 4, зразки яких подано нижче.

Таблиця 3

Склад і характеристика об'єктів етнокультурної спадщини

Типи спадщини	Характеристика	Категорії
Пам'ятки історії і культури		
Етнокультурні ландшафти		
Форми живої традиційної культури		

Таблиця 4

Види етнокультурного туризму

Вид туризму	Часовий / Культурний фокус	Особливості	Типові визначні пам'ятки та ландшафти
Туризм культурно-історичної спадщини			
Оглядовий (екскурсійний)			
Дієвий культурний туризм			
Сільський туризм			

2. На контурній карті України ареальним методом нанесіть перспективні регіони розвитку сільського етнокультурного туризму. Для одного з ареалів (за вибором студента) зробити письмовий опис (до 5 сторінок) можливого рекреаційно-туристичного використання історико-культурних ландшафтів (містечок, сільські, сакральні-тафальні тощо). Завдання можна виконувати у двох варіантах: а) на паперовій копії карти; б) за допомогою ГІС Global mapper.

3. На контурну карту України нанесіть скансени. Один зі скансенів опишіть

письмово (до 5 сторінок). Завдання можна виконувати у двох варіантах: а) на паперовій копії карти; б) за допомогою ГІС Global mapper.

4. Обрати історико-краєзнавчий об'єкт (Поділля / Україна) та використовуючи туристичну карту і краєзнавчі джерела заповнити паспорт об'єкту.
Паспорт об'єкта

1. Область.
2. Найменування об'єкта.
3. Місцезнаходження об'єкта.
4. Опис об'єкта.
5. Джерело відомостей про об'єкт.
6. Стан об'єкта.
7. Охорона об'єкта.
8. Рекомендації.
9. Дата складання.
10. П. І. Б. та підпис особи яка склала ПО.

Завдання 5. Обрати музей (Поділля / Україна) та використовуючи краєзнавчі джерела та/або матеріали музею заповнити план вивчення краєзнавчого музею.

План вивчення краєзнавчого музею

1. Назва, час заснування, адреса (область, район, місто, село).
2. Хто стояв біля витоків створення закладу.
3. В якому приміщенні знаходиться?
4. Кількість одиниць зберігання, назвати колекції та раритетні експонати.
5. Структура експозиції: про що розповідають зали.
6. Види діяльності музею: лекції, клуби, диспут-клуби, виставки, конференції, видавнича діяльність тощо.
7. Відвідування музею (кількість екскурсантів та їх склад).
8. Додатки.
9. Дата складення.
10. П.І.Б. та підпис особи яка склала паспорт.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Сільський туризм.
2. Склад і характеристика об'єктів культурної спадщини.
3. Ознаки і напрями сільського туризму.
4. Структура та функціонування скансенів.
5. Природокористування й охорона ландшафтів містечок Поділля / України.
6. Заповідання різних типів історико-культурної спадщини: садибні, сакральні, тафальні, белігеративні ландшафти.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / О. О. Бейдик. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Воловик, В. М. Збереження етнокультурних ландшафтів містечок Поділля / В. М. Воловик // Охорона довкілля та проблеми збалансованого природокористування : матеріали міжнародної конференції, проведеної 10-11 травня 2011 р. – Кам'янець-Подільський : Мошинський, 2011. – С. 124-126.
3. Воловик, В. М. Історико-культурні ресурси перспективного регіонального ландшафтного парку «Середнє Побужжя» як об'єкта екомережі агросфери Східного Поділля / В. М. Воловик, О. В. Мудрак // Аграрні вісті. – 2008. – № 1. – С. 31-33.
4. Воловик, В. М. Туризм у сільських культурних ландшафтах: визначення, чинники розвитку / В. М. Воловик // Вісник інституту педагогічної освіти. Серія географічна. Випуск 1 (2012) : матеріали четвертої Міжнародної науково-практичної конференції «Еко- і агротуризм: перспективи розвитку на регіональному та локальному рівнях»; м. Рівне, Україна, 29-30 березня 2012 р. / Редкол.: А. С. Дем'янчук (голов. ред.) та ін. – Рівне : Червінко А. В., 2012. – С. 254-259.
5. Воловик, В. М. Функціональне зонування регіонального ландшафтного парку «Середнє Побужжя» / В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2008. – Вип. 15. – С. 91-98.
6. Воловик, В. М. Основи етнокультурного ландшафтознавства : навчальний посібник / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 168 с., іл.
7. Воловик, В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія] / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с.
8. Данилюк, А. Українські скансени. Історія виникнення, експозиції, проблеми розвитку / Архип Данилюк. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2006. – 104 с.
9. Денисик, Г. І. Історико-культурні ландшафти Печеро-Стрільчинецького ландшафтно-рекреаційного парку / Г. І. Денисик, В. М. Воловик, І. В. Кравцова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2009. – Вип. 17. – С. 50-60.
10. Денисик, Г. І. Рекреаційні ландшафти Печеро-Стрільчинецького ландшафтно-рекреаційного парку / Г. І. Денисик, В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2009. – Вип. 18. – С. 66-75.
11. Денисик, Г. І. Туристський маршрут «Намисто України» / Г. І. Денисик, В. М. Воловик // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. Спеціальний випуск: Педагогіка. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – С. 197-202.
12. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму (методологія формування, практика реалізації): Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.10.02 / В. К. Євдокименко. – Львів, 1997. – 49 с.
13. Каднічанський Д. Скансени України / Д. Каднічанський // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2010. – Квітень № 16 (645). – С. 3-8.
14. Панченко Т.Ф. Науково-методичні аспекти організації регіональних систем туризму на базі об'єктів історико-містобудівної спадщини / Т. Ф. Панченко // Історія туризму в Україні. – К. : Ін-т туризму і готельн. г-ва, 1998. – С. 45-55.
15. Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / К.А. Поливач; наук. ред. Руденко Л.Г. – К. : Інститут географії НАН України, 2012. – 208 с.

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Базова

1. Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні / В. Акуленко. - К., 1991. - С. 204-211.
2. Арсенин П. З історії музеїв Галичини / Петро Арсенич // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. Вип. 1. - Коломия, 1993. - С. 143-149.
3. Бондаренко Г. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства / Г. Бондаренко // Краєзнавство. Науковий журнал. - 2011. - №3. - С. 23-29.
4. Буланый І.Т. Громадські музеї України: історія, досвід, проблеми / І.Т. Буланый, І.Г. Явтушенко. - К. : Мистецтво, 1979. - 197 с.
5. Великочий В. Архівно-музейна справа / В. Великочий, С. Дерев'янку. - Івано-Франківськ : Плай, 2000. - 50 с.
6. Гаврилів Б., Любінець І. Історичне краєзнавство / Богдан Гаврилів, Ігор Любінець. - Івано-Франківськ: Плай, 2001. - 406 с.
7. Гайда Л. Учнівська краєзнавча експедиція як форма діяльності шкільного музею / Л. Гайда // Краєзнавство. Науковий журнал. - 2010. - №1-2. - С. 178-185.
8. Географічна енциклопедія України: У 3-х тт. - К. : Українська енциклопедія імені М.П.Бажана, 1993.
9. Глушко М. Історико-етнографічне районування Галичини: сучасний стан / Михайло Глушко // Карпати: людина, етнос, цивілізація. - 2009. - №1. - С. 8-18.
10. Глушко М. Етнографічне районування України: стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ - початку ХХІ століть) / Михайло Глушко // Вісник Львівського університету. Серія історична. - Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2009. - Випуск 44 / Під редакцією Олексія Вінниченка. - С. 179-215.
11. Головенько В. Український молодіжний рух: історія і сьогодення. / В. Головенько, О. Корнієвський. - К., 1994. - 89 с.
12. Горбик В. О. Пам'ятки України: проблеми збереження і дослідження / В. О. Горбик, Г. Г. Денисенко, П. І. Скрипник ; НАН України, Ін-т історії України. - К., 1994.
13. Григор'єва Т. З історії створення закону про збереження пам'яток старовини / Т. Григор'єва // Краєзнавство. Науковий журнал. - 2008. - №1-4. - С. 146-153; 2011. - № 2. - С. 250-263.
14. Демідієнко О.Я. Основи краєзнавства / О.Я. Демідієнко, О.М. Іонова, В.І. Кузнецова. - К., 2001. - 92 с.
15. Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії / Г.С. Дем'янчук, Б.Г. Дем'янчук, А.Г. Дем'янчук. - К: Вид. центр «Просвіта», 2006. - 296 с.
16. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору / І. Денисюк // Слово і час. - 2003. - № 9. - С. 16-24.
17. Дмитренко М. К. Українська фольклористика / М. К. Дмитренко. - К. - 575 с.
18. Жупанський Я. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства / Я. Жупанський, В. Круль. - Краєзнавство. -1994. - № 1-2. - С. 3-6.
19. Загородній В.В. Основи топографії і картографії: Посібник для вчителів / В.В. Загородній, К.М. Матусевич. - К. : Радянська школа, 1977.
20. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Урядовий кур'єр. - 2000. - 12 липня.
21. Закон України «Про музеї та музейну справу» // Голос України. - 1995. - 15 серпня.
22. Законодавство про пам'ятки історії та культури. - К, 1970.
23. Заремба С. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури : іст. нарис / С. Заремба. - К. : Логос, 1998. - 244 с.
24. Заставний Ф.Д. Українські етнічні землі / Ф.Д. Заставний. - Львів : Світ, 1992. - 176 с.
25. Історико-краєзнавча діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури / Історичне краєзнавство в Українській РСР. - К., 1989.
26. Історичне краєзнавство в Українській РСР / Під ред. акад. П. Тронька [Колектив авторів: Тронько П.Т., Гербик В.О., Лугова О.І. та ін.]. - К., 1989. -240 с.

27. Кашаба О. Історичне краєзнавство як складова національної освіти: теоретичний аспект / О. Кашаба // Краєзнавство. Науковий журнал. - 2010. №1-2. - С. 96-105.
28. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України : нариси й ст. / Р. Кирчів. - Л. - 352 с.
29. Кирчів Р. Фольклор у системі новочасної української культури / Р. Кирчів // Визвольний шлях. - 1999. - № 9. - С. 1108-1112.
30. Костриця М. Становлення організаційних форм українського географічного краєзнавства / М. Костриця // Географія та основи економіки в школі. - К., 2005. - № 3. - С. 39-42.
31. Костриця М.Ю. Географічне краєзнавство в системі загального краєзнавства / М.Ю. Костриця // Краєзнавство. 2001. - № 1-4.
32. Костриця М. З історії становлення шкільного географічного краєзнавства в Україні / М. Костриця // Краєзнавство. Географія. Туризм. - К., 2001. - № - С. 4-5.
33. Костриця М. Географічне краєзнавство: актуальні питання теорії / М. Костриця // Географія та основи економіки в школі. - К, 1999. - № 3. - С. 35-37.
34. Костриця М.Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота / М.Ю. Костриця, М.С. Обозний. - К : Вища школа, 1995. - 222 с.
35. Костриця М.Ю. Практикум з географічного краєзнавства: Посібник для вчителя/М.Ю. Костриця. - К. : Радянська школа, 1979.
36. Кот С. До матеріалів Зводу пам'яток історії та культури / С. Кот // Пам'ятники України. - 1984. - № 4. - С. 49-50.
37. Коцан І.Я. Шкільний туризм / І.Я. Коцан. - К. : «Муар», 1998. - 206 с.
38. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи. Науковий збірник. - К : Видавничий центр «Академія», 2003.
39. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм / М.П. Крачило. - К. : Вища школа, 1994.
40. Крип'якевич І.П. Поради тим, хто займається історико-краєзнавчими дослідженнями / Іван Крип'якевич // Український історичний журнал. - 1960.-№3. - С. 130-132.
41. Крук О. Участь громадськості у розвитку українського музейництва у 1960-х - 1980-х роках / О. Крук // Краєзнавство. Науковий журнал. - 2008. - №4.-С. 128-138.
42. Культура і побут населення України: Навч. посібник / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін. - К. : Либідь, 1991. - 232 с.
43. Культурна спадщина України, правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища. Збірник офіційних документів. - К., 2002.
44. Лановик М. Українська усна народна творчість : підручник / М. Лановик, З. Лановик. - 3-є вид. - К., 2005.
45. Лозко Г.С. Українське народознавство / Галина Лозко. - 3-є вид. - Харків : Видавництво «Див», 2005. - 472 с.
46. Луцький Я. Основи шкільного туризму. Навчальний посібник / Я. Луцький, В. Луцький. - Івано-Франківськ : «Місто НВ», 2008. - 138 с.
47. Луцький Я. Український краєзнавчо-туристичний рух у Галичині (1830- 1939 рр.) / Ярослав Луцький. - Івано-Франківськ : «Плай», 2001. - 120 с.
48. Луцький Я.В. Туристично-краєзнавча робота в школі / Я.В. Луцький, М.Ю. Косило. - Івано-Франківськ : ЛІК, 1994. - 80 с.
49. Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності / Степан Макарчук // Народознавчі зошити. - 2001. - Зошит 3 (39). Травень-Червень. - С. 388-394.
50. Маньковська Р. Краєзнавство і освіта: витоки і перспективи співбуття / Руслана Маньковська // Краєзнавство. Науковий журнал. - 2011. - №3. - С. 16-23.
51. Мистецтво. Фольклор. Етнографія : наук. зап. Т. 1-2. - К. : Акад. Наук Української РСР, 1947. - 312 с.
52. Охорона культурної спадщини в Україні: зб. нормат. док. - К. : ХІК, 2003.
53. Пам'ятки архітектури і містобудування України: Довід. Держресстру національного культурного надбання / В.В.Вечерський, О.М.Годованок, Є.В.Тиманович та ін.; за ред. А.П. Мардера, В.В.

- Вечерського. - К. : Техніка, 2000. - 664 с.
54. Пламенецька О. Фортеці й замки України / О. Пламенецька // Пам'ятки України. - 1986. - №3-4. - С.34-41.
  55. Пламенецька О. Фортеці й замки в Україні / О. Пламенецька, В. Вечерський // Пам'ятки України. - 1996. - №2. - С. 13-25; №3-4. - С. 34- 41.
  56. Прокопчук В.С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ - початку ХХІ століття: від репресій, занепаду - до відродження, розквіту / В.С. Прокопчук. - Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. - 600 с.
  57. Савчук Б. Українська етнологія / Борис Савчук. - Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. -560 с.
  58. Січинський В.Ю. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В.Ю. Січинський. -К. : Довіра, 1992. -255 с.
  59. Статут Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. - К., 1992.
  60. Статут Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури. -К, 1988.
  61. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство. Крок у нове тисячоліття: досвід, проблеми, перспективи / Петро Тронько. - К., 2000.
  62. Тронько П. Краєзнавство на межі тисячоліть / Петро Тронько // Краєзнавство. Науковий журнал. - 2000. - №1-2. - С. 8-19.
  63. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні історичної пам'яті народу / Петро Тронько. - К., 1999.
  64. Тронько П.Т. Охорона пам'яток історії та культури - справа всенародна / Петро Тронько // Український історичний журнал. - 1980. - №9. - С. 118-124.
  65. Туризм і краєзнавство. Інформаційно-методичний вісник. №9. Спецвипуск «Шкільне краєзнавство». - К., 1998. - 72 с.
  66. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.И. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. - Львів : Фенікс, 1994. - 608 с.
  67. Уривалкін О. Історичне краєзнавство. Навчальний посібник / О. Уривалкін. - К, 2006. - 296 с.
  68. Чагайда І.М. Екскурсознавство: Навчальний посібник / І.М. Чагайда, С.В. Грибанова. - К., 2004. - 240 с.

Допоміжна

1. Асєєв А.С. Шедеври світової архітектури / А.С. Асєєв. - К., 1982.
2. Бойківщина: історико-етнографічне дослідження / За ред. Ю.Г. Гопіка. - К. : Наукова думка, 1983.
3. Булашов Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. О. Булашов. - К. : Довіра, 1992. - 425 с.
4. Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д.Г. Бучко. - Львів, 1990. - 144 с.
5. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики України / Я. Верменич. - К., 2003. - 516 с.
6. Верменич Я. Суб'єктивні межі й об'єктивні можливості історичного краєзнавства: деякі міркування щодо шляхів осмислення місцевої історії / Я. Верменич // Український історичний журна. - 2008. - №2. - С. 129-144.
7. Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу / Я. Верменич. - К., 2003.
8. Вечерський В.В. Українські монастирі [Текст] / В.В. Вечерський. - К. : Наш час, 2008. - 400 с. - (Невідома Україна).
9. Вуйцик В.С. Львівський державний історико-архітектурний заповідник / В.С. Вуйцик. - Львів: Каменяр, 1991.
10. Вуянко М. Топоніміка як джерело вивчення історичної топографії середньовічних монастирів та церков Прикарпаття / М. Вуянко // Галичина: Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. - Івано-Франківськ, 2001. - Випуск 5-6. - С. 20-29.
11. Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк, іл. О. Кульчицької. - Л. : Ін-т народознав.

НАН України, 2000. - 264 с.

12. Горбик В.О. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні / В.О. Горбик, Г.Г. Денисенко // Український історичний журнал. - 2003. - №3. - С. 143-151.
13. Гоцалюк А. Світоглядні знання та вірування прадавніх українців у поетичному епосі та фольклорі / А. Гоцалюк // Українознавство. - 2009. - № 3. - С. 253-255.
14. Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження / За ред. Ю. Г. Гошка. - К., 1987. - 472 с.
15. Данилюк А. Шляхами віків. Етнографічний нарис / Архип Данилюк. - Львів : Світ, 2003. - 256 с.
16. Данилюк А. Давня архітектура українського села: етнографічний нарис / Архип Данилюк. - К. : Техніка, 2008. - 254 с.
17. Жупанський Я.І. До питання про географічні засади сучасного національного краєзнавства / Я. Жупанський, В. Круль // Український географічний журнал. -1993. - №3. - С.52-55.
18. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження / Відп. редактор В.О.Горбик. - К. : Б.в., 1998. - 154 с.
19. Історичне картознавство України. Збірник наукових праць. - Льві; Київ; Нью-Йорк: В-цтво М.П.Коць, 2004. - 518 с.
20. Кашаба О. Теоретико-методологічна дискусія з питань історичного краєзнавства в 20-ті - на початку 30-х років ХХ ст. / О. Кашаба // Краєзнавство. Науковий журнал. - 2009. - № 3-4. - С. 21-27.
21. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста / Ю.М. Кругляк. - К. : Наукова думка, 1978. - 152 с.
22. Куделко С. Деякі питання сучасного історичного краєзнавства / С. Куделко // Краєзнавство. Науковий журнал. - 2008. -№ 11. - С. 219-220.
23. Культурна спадщина України, правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища. Збірник офіційних документів. - К., 2002.
24. Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки / Г.Н. Логвин. - К, 1968.
25. Маньковська Р. Сакральна дерев'яна архітектура України в світовій спадщині / Руслана Маньковська // Краєзнавство. Науковий журнал. - 2010. - №4. -С. 78-88.
26. Матусевич К.М. Найпростіші вимірювання на місцевості / К.М. Матусевич, В.Є. Семенів. - К. : Радянська школа, 1981.
27. Мунін І. Визначні пам'ятки Західної України / І. Мунін, Х. Роглев, О. Гаца. -К., 2008.
28. Опілля: колективна монографія. - Галич : Давній Галич, 2010. -205 с.
29. Паньків М. Етнографічний територіальний поділ Івано-Франківщини: перехідні зони / Михайло Паньків // Етнос і культура. Івано-Франківськ: Видавництво «Плай» ЦІТ Прикарпатського національного університету. - 2008. - № 4-5. - С. 162-173.
30. Покуття. Історико-етнографічний нарис. - Львів : Манускрипт - Львів, 2010.-456 с.
31. Пономарьов А. Українська етнографія [Текст] / А.Пономарьов. - К, 1994.
32. Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). -К., 1991.
33. Санцевич А.В. Роль архівів у розвитку історичної науки / А.В. Санцевич // Архіви України. - 1988. - № 3. - С. 19-25.
34. Середяк А. Краєзнавчі дослідження в Україні (історіографічний аспект) / А. Середяк // Історіографічні дослідження в Україні. - К, 2004. - Вип. 14. - С. 249-272.
35. Стрижак О.С. Назви розповідають / О.С. Стрижак. - К., 1967. - 39 с.
36. Шаян В. Джерело споконвічної сили української культури [фольклор] / В. Шаян // Народна творчість та етнографія. - 2001. - № 1-2. - С. 46-54.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Структура краєзнавства: основні складові та галузеві напрями.
2. Історичне краєзнавство як складова частина загального краєзнавства.
3. Об'єкт і предмет історичного краєзнавства.
4. Географічне та соціокультурне краєзнавство.
5. Зв'язок історичного краєзнавства з іншими науками та дисциплінами.
6. Населений пункт як об'єкт історико-краєзнавчих досліджень.
7. Сучасні напрямки проведення дослідження історії населених пунктів.
8. Особливість краєзнавчих джерел. Їх різноманітність.
9. Групування, типологія і систематизація джерел.
10. Друковані та архівні писемні джерела, статистичні та картографічні матеріали. Коротка характеристика.
11. Речові джерела та матеріальна культура (предмети, вироби, знаряддя праці, споруди, кургани).
12. Усні джерела (легенди, розповіді очевидців, старожилів).
13. Етнографічні та фольклорні джерела.
14. Ономастика в історичному краєзнавстві: мовні джерела, топоніміка.
15. Інтернет-джерела та їх застосування в дослідженнях.
16. Краєзнавча бібліографія: бібліографічні показники, каталоги бібліотек.
17. Краєзнавча історіографія: наукові монографії, періодичні видання, науково-популярна література, публіцистика.
18. Термінологія та понятійний апарат: край, територія, регіон.
19. Історична регіоналістика та історичне краєзнавство.
20. Загальнонаукові методи дослідження.
21. Статистичний, географічний, картографічний, соціологічний, описовий, візуальний, анкетний та інші методи.
22. Історичні методи та їх застосування в історико-краєзнавчих дослідженнях.
23. Теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з виявленням, вивченням, реєстрацією, науковою класифікацією, оптимізацією обліку об'єктів історико-культурної спадщини.
24. Розробка методологічних і організаційно-правових засад охорони пам'яток, методик проведення конкретних пам'яткоохоронних заходів.
25. Комплексне збереження історико-культурного середовища.
26. Проведення консервації та реставрації окремих споруд, ансамблів і комплексів, а також предметів старовини і мистецтва, що становлять музейний, архівний та бібліотечний фонди України.
27. Інформаційна політика, спрямована на популяризацію пам'яток історії та культури серед широких верств населення.
28. Напрями досліджень історії краю. Комплексне дослідження населеного пункту.
29. Історична урбаністика та руралістика.
30. Соціальна історія краю, локальна історія, історія повсякденності, мікроісторія.
31. Просопографія та біографістика в історико-краєзнавчих дослідженнях.
32. Особливості усної історії.
33. Пам'ятки історії та культури: принципи та підходи дослідження.
34. Періодизація історії краєзнавства в Україні. Перші історико-краєзнавчі праці.
35. Зародження наукового краєзнавства (XVIII – поч. XIX ст.).
36. Розширення методів дослідження. Географічні, етнографічні, топографічні описи.
37. Діяльність історико-краєзнавчих осередків в Наддніпрянській Україні.
38. Виділення історичної регіоналістики в середині XIX ст. в окремий науковий напрям.
39. Початки краєзнавчих досліджень на західноукраїнських землях.

40. Розвиток історичного краєзнавства в Україні в другій половині XIX ст. М.Костомаров і В.Антонович та їх роль у закладенні основ історичної регіоналістики та краєзнавства як окремих галузей історичної науки.
41. Створення та діяльність регіональних краєзнавчих товариств.
42. Наукові товариства та їх періодичні видання.
43. Одеське товариство історії та старожитностей.
44. Розвиток історичного краєзнавства в Україні в XX ст. Краєзнавство в добу Української революції 1917-1921 рр.
45. Історико-краєзнавчі дослідження у міжвоєнний період на території України та Польщі (Західної України).
46. Знищення українського історичного краєзнавчого руху в СРСР. Криза методики та практики краєзнавчого руху в 30-х роках XX ст.
47. Історичне краєзнавство в Україні у повоєнні роки.
48. Методологічні та методичні дискусії з проблем краєзнавства на початку 60-х років XX ст.
49. Активізація краєзнавчих досліджень в Україні наприкінці 60-х–70-х років XX ст. Видання «Історії міст і сіл Української РСР».
50. Сучасні організаційні форми краєзнавчого руху.
51. Діяльність регіональних краєзнавчих центрів в Україні.
52. Діяльність Національної спілки краєзнавців України та її обласних відділень.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

1. Одеська історична школа М. Слабченка та її внесок у розвиток краєзнавства. 3. Інституалізація історичного краєзнавства в радянській Україні у 20 – 30-х роках XX ст.
2. Історичне краєзнавство на західноукраїнських землях.
3. Відновлення історико-краєзнавчих досліджень у 50-х – першій половині 60-х років та їх суперечливий характер.
4. Історичне краєзнавство у незалежній Україні. Основні тенденції розвитку краєзнавчої історіографії.
5. Історія поселень, міграцій. Містознавство.
6. Демографія в історико-краєзнавчих дослідженнях.
7. Соціальна історія краю. Мікроісторія, історія буднів
8. Церква як освітньо-культурний осередок краю.
9. Пам'яткознавство. Музеєзнавство.
10. Загальноісторичні методи в історико-краєзнавчих дослідженнях.
11. Сучасні методи історико-краєзнавчих досліджень Усна історія.
12. Краєзнавчий туризм.
13. Пізнавальний та соціально-інформаційний потенціал сучасного історичного краєзнавства.
14. Організаційні форми та функції краєзнавства.
15. Краєзнавчі дослідження в науково-дослідних установах.
16. Краєзнавча діяльність бібліотек.
17. Архівні матеріали в краєзнавчих дослідженнях.
18. Розвиток краєзнавства в музейних закладах. Краєзнавчий потенціал музеїв під відкритим небом та екомuzeїв.
19. Методика проведення історико-краєзнавчих досліджень.
20. Історична урбаністика та руралістика.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1-2	
МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ЯК ДЖЕРЕЛ ГЕОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ІСТОРИЧНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ	4
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3-4	
РОБОТА З ІСТОРИЧНИМИ КАРТАМИ ТА АТЛАСАМИ	6
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5-7	
МІСТЕЧКА ПОДІЛЛЯ	11
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 8-10	
СІЛЬСЬКІ НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ	18
ПРАКТИЧНЕ МОДУЛЬ 11-12	
САКРАЛЬНІ І ТАФАЛЬНІ МІСЦЯ	22
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 13-14	
СІЛЬСЬКИЙ ТУРИЗМ. ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У МІСТЕЧКАХ ...	25
ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ	33
ТЕМИ ІНДЗ	34